

LOONINDEXERING EN KOOPKRACHT BINNEN HET BELGISCHE SYSTEEM VAN SOCIAAL OVERLEG, 1918 – 1940

Inleiding

Tijdens de prille jaren twintig van deze eeuw werd in België een techniek geïntroduceerd die in zeer belangrijke mate de evolutie van de remuneratie ging bepalen: de koppeling van de lonen aan het indexcijfer van verbruiksprijzen. Deze techniek wilde het loon met zelfde percentages laten schommelen als de aanduidingen van de prijsindex. Het was de bedoeling de koopkracht van het loon te behouden en vooral dit loon te vrijwaren van uitholling door inflatie. Deze nieuwigheid bleek uiterst succesvol en de remuneratie van naar schatting drie kwart miljoen mensen was geïndexeerd rond 1939. Naast het belang als loon-determinant kreeg de prijsindex een rol toebedeeld op andere vlakken (bv. de aanpassing van pensioenen en werkloosheidsvergoedingen, een factor bij de tot stand koming van het staatsbudget, ...), waardoor het indexcijfer gaandeweg ieders belangstelling wegdroeg. Na de tweede wereldoorlog was het indexcijfer volledig ingeburgerd in het maatschappelijk gebeuren en al wat deze materie van ver of nabij raakte, kwam uiterst gevoelig te liggen.

De gedeeltelijke opheffing van het automatische systeem van loonindexeren in maart 1982 en de perikelen rond de vervalssing van het indexcijfer in oktober 1984 zorgden voor een stroom van reacties en emoties. De eerste maatregel was bedoeld om de Belgische concurrentiepositie en de situatie van de schatkist van het Rijk te verbeteren. De werknemers moesten het verlies aan koopkracht voor lief nemen. Sinds het midden van 1984 publiceert men wetenschappelijk gefundeerde schattingen van het geleden verlies over het jaar 1983, die gaan van 1,7 % tot 3,7 % (koopkrachtverlies voor loontrekkenden in reële waarde, geen rekening gehouden met de afname van het aantal werknemers). Men is het erover eens dat deze vermindering vnl. is toe te schrijven

ven aan de overheidsmaatregelen die de loonindexering "losser" hebben gemaakt. Het is de eerste maal sinds de tweede wereldoorlog dat de overheid op dergelijke drastische wijze het loonindexeringssysteem aanwendde om de lonen onder controle te houden. De indexmaatregel kwam bovendien rechtstreeks tussen in de arbeidsverhoudingen. De overheid was weliswaar traditioneel de derde gesprekspartner bij het topoverleg, maar ging thans wel een zeer actieve rol spelen. In het licht van de nogal radicale stellingname van de vakbonden vóór de maatregel ("Handen af van de index"), valt het moeilijk te begrijpen waarom de herziening van de loonindexering op relatief weinig verzet stuitte. De wijziging van het loonindexeringsmechanisme werd nochtans voorafgegaan door een debat dat vanaf 1974 op verschillende vlakken en in alle hevigheid werd gevoerd. De polemieken werden tussen maart en november 1979 ten top gedreven, toen index en indexering frontpaginanieuws waren. In de lente van 1981 formuleerde premier Martens een noodplan – waarbij de loonindexering gedurende zes maanden zou worden opgeschort – dat zelfs leidde tot een regeringscrisis. De controverse omtrent de loonindexering maakte duidelijk dat niet alleen de amplitudes van de loonvariaties in vraag stonden, maar dat ook ruimere maatschappelijke factoren ter discussie werden gesteld (zoals het sociaal en economisch overheidsbeleid, de belangenvermenging staat-industrie, de patronale en syndicale strategieën, de arbeidsverhoudingen,...). Indexcijfer en loonindexering zijn niet louter economische factoren, maar maken deel uit van het zeer brede sociale, politieke en economische gebeuren.

Het immense belang van het indexcijfer en van de loonindexering zette mij ertoe aan de retroacta ervan tijdens het interbellum te onderzoeken. In eerste instantie moet de invloed van de indexering op het verloop van de koopkracht aan bod komen. In navolging van de tegenwoordige problematiek, moet vervolgens worden gepeild naar de ruimere betekenis ervan op het maatschappelijk vlak. Deze probleemstellingen zullen behandeld worden in vijf punten. Eerst en vooral komt het sociaal-economisch kader aan bod en worden de arbeidsverhoudingen geschetst. Daarna zal het ontstaan van indexcijfer en loonindexering geanalyseerd worden en wordt uitgeweid over de controversen omtrent de nieuwe loondeterminant. Ten slotte zal de evolutie van de koopkracht en de rol van de loonindexering belicht worden.

Deze probleemstellingen leiden niet alleen tot louter historische kennis. Ze kunnen ook in niet geringe mate bijdragen tot

een dieper inzicht in de actuele problemen omdat de wortels van de huidige arbeidsverhoudingen, van de paritaire comités, van de "indexcommissie", van de loonindexering, e.d. precies tot het interbellum teruggaan. Aldus kunnen de oorspronkelijke karakteristieken van een aantal instellingen, geplogenheden, standpunten, enz. worden bloot gelegd, wat een zeer verhelderend licht op de tegenwoordige arbeidsverhoudingen kan werpen.

Dit artikel steunt op een afgerond, ruimer onderzoek¹. Het diept niet één of ander aspect uit, maar poogt de synthese van het globale onderzoek te brengen. Noodgedwongen worden aldus bepaalde factoren onderbelicht.

1. De primaire loon- en prijsdeterminanten.

De evolutie van de levensduurte tijdens het interbellum was van primordiaal belang voor de centrale thema's van dit artikel. Het prijsverloop heeft niet alleen de koopkracht fundamenteel beïnvloed, maar ook de houding van patroons, arbeiders en overheid m.b.t. lonen en prijzen. Tijdens de eerste wereldoorlog stegen de prijzen wegens het schaarser wordend aanbod van goederen. De aanvankelijk relatief geringe prijsverhogingen werden omgezet in een galopperende inflatie, toen de geldstroom almaar aanzwol ten gevolge van de massaal in omloop gebrachte overgewaardeerde Duitse munt. De moderne inflatie was geboren. Dit volledig nieuw fenomeen maakte komaf met de vaste muntpariteiten tussen de geïndustrialiseerde staten. Bij het beëindigen van de oorlog werd België dan ook geconfronteerd met een prijzenpeil dat gemiddeld vier maal hoger lag dan in 1913. De verwachte prijsdalingen kwamen er na 1918 niet en het vooroorlogse prijzenpeil behoorde definitief tot het verleden². Het onevenwicht tussen de valuta gaf de aanzet tot voortdurende uitholling van de Belgische frank. De gevolgen waren gevoelige prijsstijgingen evenals de devaluaties en de explosieve klim van de prijzen in 1926 en 1935. Monetair factoren hebben dus het niveau van de groot- en kleinhandelsprijzen tot drie maal toe in niet geringe mate opgekrakt.

De door de inflatie opgeblazen prijzen konden echter niet verhelen dat het interbellum gekenmerkt werd door een globaal neerwaarts gerichte conjunctuur. De daling van de reële Belgische prijzen (uitgedrukt in goudfrank) tussen 1918 en 1939 en de daling van de nominale prijzen tussen 1930 en 1935 bewijzen dit. Dergelijk conjunctuurverloop kende karakteristieke fasen: economisch herstel, kortstondige bloei, oververhitting en recessie.

De economische crisis van 1930/35 sloeg ongemeen hard toe en uitte zich o.m. in massale werkloosheid, inkrimping van winsten en lonen, sectoriële en geografische heroriëntering van investeringen³.

Monetaire en conjuncturele factoren hebben derhalve een zware hypotheek gelegd op het behoud of de toename van de koopkracht tijdens het interbellum. De arbeidersbeweging stond tegenover een moeilijke taak en was zeker niet gediend met de combinatie van inflatoire prijzen en dalende conjunctuur.

Nochtans speelden enkele economische factoren in het voordeel van het behoud en zelfs van de stijging van de koopkracht. De naoorlogse restauratie ging gepaard met een herstructurering van de industrie, die in de hand werd gewerkt door een toegenomen verbruik van elektriciteit en door een sterk doorgedreven mechanisering in elke industrietak. De gevolgen van dit proces waren van tweeërlei aard: enerzijds steeg de produktiviteit aanzienlijk en anderzijds vonden meer arbeiders werk in goed betalende sectoren. Bepaalde nijverheden boekten gedurende de gehele periode zeer goede resultaten, zoals de auto-assemblage, de industriële voedselverwerking of de constructie van elektrische apparaten. Het geheel van de nijverheid deed het overigens zeer goed tijdens de jaren 1927/1930.

De structuurwijziging in de tewerkstelling had nood aan circa 170.000 bijkomende arbeidskrachten⁴. Deze hoge vraag naar massale arbeidskracht had in het voordeel van de remuneratie van de arbeiders kunnen spelen. Door de toestroming van allerlei "nieuwe" arbeidskrachten, was dit voordeel echter nagenoeg onbestaande. Niet alleen werd een beroep gedaan op het traditionele aanbod van arbeidskrachten afkomstig van het platteland, maar ook op vrouwen en gastarbeiders⁵. Het interbellum werd gekenmerkt door een zeer intense pendelactiviteit, door het openbreken van de arbeidsmarkt d.m.v. het technisch onderwijs en door de immigratie van vnl. Poolse en Italiaanse arbeiders. De werkkrachten trokken niet enkel massaal naar de fabrieken, maar de fabrieken trokken bovendien naar de werkkrachten: steeds meer nijverheden werden in Vlaanderen ingeplant. De verhoudingen op de arbeidsmarkt hebben derhalve slechts kortstondig opwaartse druk op het loon uitgeoefend, nl. toen de volledige tewerkstelling in 1928/29 bijna een feit was. Zo de herstructurering van de nijverheid derhalve positieve gevolgen op de koopkracht van de arbeiders heeft gehad, liet zich dit niet zozeer gevoelen op het vlak van de remuneratie. Het voordeel situeerde zich op het vlak van de toename van het totale gezins-

inkomen omdat een groter aantal vrouwen in de nijverheid werkte en omdat meer werklieden in beter betaalde jobs terecht kwamen.

2. De arbeidsverhoudingen op een nieuwe, moderne leest geschoeid.

De monetaire factoren hebben de sociale verhoudingen in de jaren 1919 en 1920 rechtstreeks beïnvloed. De arbeiders staakten toen massaal om de aanpassing van het loon aan de inflatie te eisen. De leiding van de vakbonden had zich reeds in november 1918 opgedrongen als spreekbuis van deze misnoegdheid. De vakbonden kregen er o.m. daarom tienduizenden leden bij en groeiden uit tot een massabeweging van half- en ongeschoolde arbeiders met een bureaucratistische structuur. De inflatie inspireerde de vakbonden tegelijkertijd tot een zeer voorzichtige politiek, die in hoge mate was gericht op de remuneratie en op het behoud van de verworvenheden. Zo er ooit aspiraties voor maatschappelijke structuurwijzigingen bestonden, behoorden deze na 1918 tot het verleden. Veeleer dan van reformisme te gewagen, moet over louter pragmatisme worden gesproken m.b.t. de syndicale "strategie"⁶. De vakbonden werden geconfronteerd met een op verschillende niveaus georganiseerd patronaat. De concentratie van kapitaal en de kartelvorming leidden tot de oprichting van sectoriële, sub-sectoriële, regionale en nationale werkgeversorganisaties. Pragmatisme kenmerkte willens nillens eveneens vele van deze organisaties, hoewel een traditionele, doctrinaire "laissez aller"-onderstroom nog steeds zeer sterk aanwezig was. Modern pragmatisme en traditionele opvattingen wisselden elkaar niet zelden af naargelang de werkgevers nu de ene dan de andere houding gunstig achtten voor hun doeleinden⁷.

De pragmatisch ingestelde patroons werden met de pragmatisch georiënteerde arbeiders in contact gebracht om over looneisen en werktijden te onderhandelen in de schoot van paritaire commissies. Dit gebeurde op initiatief van de overheid naar aanleiding van de stakingsgolf van 1919/1920. Deze overheid wisselde van deze van de vooroorlogse periode. De sociaal- en christendemocratische regeringsparticipatie en de sterke aanwezigheid van vertegenwoordigers van de arbeidersbeweging in het parlement waren daarvoor verantwoordelijk. Fundamenteel speelde de overheid echter precies dezelfde rol als vóór 1914, die erop was gericht de kapitalistische produktiewijze vlot te

laten functioneren⁸. Na 1918 moest rekening worden gehouden met de numeriek zeer sterke arbeidersbeweging, die — zoals gezegd — op inhoudelijk vlak niet “gevaarlijk” was. Niettemin dienden nieuwe sociale verhoudingen, aangepast aan deze gewijzigde quantitative gegevens, te worden geïntroduceerd⁹. Deze betekenden een definitieve breuk met het verleden. De functie van de overheid bestond er vóór alles in het behoud van de sociale vrede te verzekeren om de produktie niet te verstoren. Afgevaardigden van werkgevers- en werknemersorganisaties overlegden met elkaar en leken niet langer antagonisten te zijn. De sociale (gespreks)partners waren geboren. De werkgevers zagen zich min of meer verzekerd van ongestoorde produktiemogelijkheden, terwijl de werknemers over een platform beschikten waar ze naar de vorm gelijken waren van de werkgevers en waar aan sommige van hun grieven vlug werd tegemoet gekomen.

3. De functies van het indexcijfer en van de loonindexering.

Eén van de creaties van de overheid om het sociaal overleg en de arbeidsverhoudingen rimpelloos te laten functioneren, was het indexcijfer van de kleinhandelsprijzen. De sociale onderhandelaars riepen om een meter van de naoorlogse inflatie. Het 30e congres van de Belgische Werkliedenpartij (B.W.P.) van april 1919 verzocht de overheid — én meer bepaald de sociaal-democratische minister van Arbeid, Joseph Wauters — met aandrang een permanent onderzoek naar de stijging van de levensduurte te ondernemen. Reeds één maand na dit verzoek publiceerde het “Arbeidsblad” de eerste, summierere resultaten van een onderzoek, geleid door de statisticus-ambtenaar A. Julin. Het definitieve prijsindexcijfer werd in januari 1920 voor de eerste maal gepubliceerd¹⁰. Het lijdt geen twijfel dat de B.W.P. de aanzet gaf tot de berekening van het indexcijfer. In eerste instantie was deze meter bedoeld om de lonen éénmalig aan de inflatie aan te passen. Doch al vlug werden de lonen blijvend aan de fluctuaties van het indexcijfer gekoppeld. De overheid en de vakbonden poogden zodoende de schokken van de prijsstijgingen op te vangen. De fundamentele bekommernis was de koopkracht te behouden met het oog op de sociale vrede. De loonindexering was dus een conservatieve en defensieve maatregel. De introductie en de toepassing van het indexcijfer binnen de collectieve arbeidsovereenkomsten konden aanvankelijk beschouwd worden als een verworvenheid van de arbeidersbeweging, waaraan de werkgevers noodgedwongen tegemoet kwamen. Doch reeds tijdens de economische recessie van 1921 korr de loonindexering

zich beroepen op een algemene consensus die perfect kaderde in de naoorlogse sociale verhoudingen¹¹. De loonindexering stelde werkgevers, werknemers en overheid tevreden en ging het sociaal overleg in hoge mate consolideren.

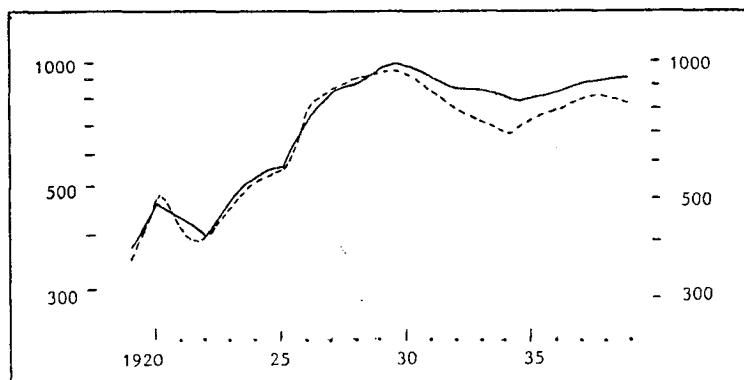
In het zog van de nieuwe arbeidsverhoudingen gaf de creatie van het indexcijfer een andere inhoud aan de strijd rond het loonniveau. Arbeiders en patroons voerden deze strijd niet langer in de fabriek of op de straat, maar vooral rond de overlegtafel. Allerlei nevenaspecten m.b.t. het loon verdrongen het essentiële dispuut omtrent het loonniveau. De toepassing van de indexkoppeling, die een zekere mathematische kennis vergde, werkte dit in de hand. De loonstrijd "vertechniseerde" daardoor: slechts weinigen waren bvb. op de hoogte van de berekeningswijze van de prijsindex. Steeds dezelfde sociale onderhandelaars kwamen o.m. daardoor met elkaar in contact¹². Er ontstond een elite van het sociaal overleg die zichzelf zou bestendigen. Dit alles heeft de arbeidsverhoudingen inhoudelijk veranderd. Het bestaan en de toepassing van het indexcijfer betekende een belangrijke stap naar de volledige integratie van de arbeidersklasse in het kapitalistisch systeem.

De bekommernis van de overheid om sociale conflicten te vermijden, werd niet alleen vertaald in de creatie van het indexcijfer maar ook in de wijze waarop dit werd berekend¹³. De goederenkorf was op een "voorzichtige" wijze samengesteld. De huishuur, die wegens de huurwetten bruuske sprongen kon maken, werd geweerd; verse groenten en fruit eveneens. Beide weglatingen hadden tot doel de prijsfluctuaties geleidelijk te registreren. De voorkeur van velen voor het nationaal indexcijfer in plaats van lokale prijsindices moet eveneens in dat licht worden beschouwd. De overheid werkte deze keuze trouwens in de hand. Het was er haar telkens om te doen de prijsfluctuaties als traag voor te stellen ten einde wrevel van één van de betrokkenen te voorkomen. De creatie van het zogenaamde "stabilisatie-indexcijfer" in 1928 paste precies in deze bekommernis. De introductie van een nieuwe basisperiode heeft de fluctuaties van dit indexcijfer tot zeer geringe proporties herleid¹⁴. De manipulatie door de overheid van het indexcijfer moet ook in dit kader worden gesitueerd. Hoewel "un coup de pouce" op bepaalde momenten zeker bestond, gebeurde de indexmanipulatie vooral op een bescheiden doch permanente wijze die de geleidelijke evolutie van het indexcijfer kon verzekeren¹⁵.

Het bestaan van de indexmanipulatie, de samenstelling van de goederenkorf, de vooroorlogse basisperiode en de gebruikte be-

rekeningsformule roepen vragen op omtrent de representativiteit van het indexcijfer. Op elke schakel van de berekeningswijze kan zeer fundamentele kritiek worden geuit. Het gebruik van het enkelvoudig rekenkundig gemiddelde kende aan elk produkt of dienst hetzelfde gewicht toe. De prijs van een paar klompen telde bvb. evenveel als de broodprijs! De afwezigheid van wegingscoëfficiënten werd niet ondervangen door een representatieve samenstelling van de goederenkorf. De structuur van de gezinsbestedingen werd geenszins weerspiegeld in de zeer kleine goederenkorf van het indexcijfer. Naarmate de jaren verstreken, werd de representativiteit van de prijsindex bovendien nog geringer¹⁶.

Een controle d.m.v. eigen berekeningen van een "alternatieve" prijsindex betreffende de Brusselse agglomeratie wees uit in welke mate de tekortkomingen de evolutie van het officiële indexcijfer hebben beïnvloed. Dit herziene indexcijfer pretendeert te voldoen aan de statistische eisen¹⁷. Het bleek dat het officiële indexcijfer vrij correct de evolutie van de levensduurte tijdens de jaren 1920 heeft gemeten, maar volstrekt ontoereikend was tijdens de jaren 1930 (zie grafiek 1). De ontwrichting van het consumptiepatroon — wegens de divergerende prijzen — was daarvoor verantwoordelijk. Het officiële indexcijfer heeft bvb. de daling van het prijzenpeil ruim overschat tijdens de crisis van de jaren 1930/35. Het spreekt vanzelf dat dit gevolgen had voor de evolutie van de koopkracht (zie verder).

Grafiek 1. Evolutie van het officiële indexcijfer(---) en van het "alternatieve" indexcijfer (—); basis:1914=100.

4. De controversen omtrent indexcijfer en loonindexering.

De tijdgenoten kenden de tekortkomingen van het indexcijfer maar konden niet vermoeden in welke mate de prijsindex fout was. Ze hebben nooit gepoogd ernstig te peilen naar de correctheid van de prijsindex. Reeds bij de introductie in 1920 hadden werkgevers én werknemers kritiek op het indexcijfer. Naargelang van de richting en het tempo van de fluctuaties van de index, klonken de kritieken zachter of luider. Nu eens hadden de werkgevers de meeste kritieken (bvb. bij het begin van de crisis – zie verder), dan weer de werknemers (bvb. na de crisis). De argumenten van beiden waren veruit dezelfde, maar de bedoelingen verschilden. Indexstijgingen werden veelal door de werknemers als onderschat beschouwd, door de werkgevers als overschat; de werknemers achtten indexdalingen dan weer overdreven, de werkgevers daarentegen onvoldoende. Er ontspoon zich gaandeweg niet alleen een controverse tussen arbeiders en patroons, maar ook en vooral tussen voor- en tegenstanders van het loonindexeringsmechanisme. Bij de voorstanders bevonden zich arbeiders én patroons terwijl niet lang alle tegenstanders uitsluitend werkgevers waren. Veeleer dan een tegenstelling tussen arbeiders en patroons, was de controverse rond het indexcijfer een tegenstelling tussen enerzijds pragmatisch ingestelde patroons en arbeiders en anderzijds "principiële" ingestelde patroons en arbeiders.

Zodoende bestond binnen de arbeidersbeweging een niet onbelangrijke oppositie tegen de loonindexering, die overigens ook vertaald werd in ernstige kritiek op het indexcijfer. Linkse B.W.P.-leden en syndicalisten, de Kommunistische Partij en later de trotskysten hadden twee bezwaren. De indexering koppelde het loon aan een onveranderlijke levensstandaard, waardoor de arbeiders niet genoten van de voordelen van een mogelijke algemene maatschappelijke verrijking. Vervolgens beschouwde de linkse oppositie de loonindexering als een rem op de klassenstrijd omdat de arbeiders gebonden waren door akkoorden, door een "gegeven woord" en door het "paritarisme" op verschillende niveaus. Kortom, de loonindexering was een produkt van de pragmatische sociaal- en christendemocratische klassensamenwerking.

Sterk verzet vanwege "links" tegen index en indexering klonk vanaf de recessie van 1921/22, toen de nog niet geheel aan de inflatie aangepaste lonen daalden wegens de loonindexering. Het indexcijfer en de loonindexering werden naderhand voortdurend aangevallen in het parlement, in de linkse pers, in communistische brochures en op meetings. Het is wellicht relevant voor

een koerswijziging van de Kommunistische Partij dat het principe van de loonindexering in de late jaren 1930 niet meer werd aangevallen, maar dat slechts de prijsindex bekritizeerd werd.

Het verbaal verzet tegen de prijsindex en de loonindexering was soms marginaal. Dit verzet kwam daarentegen massaal aan bod tijdens stakingen die expliciet de loonindexering als determinant van het uurloon afwezen. Dit was bvb. overduidelijk het geval tijdens de grote Waalse staking van juli 1932 en tijdens de algemene staking van juni 1936. Het verzet kwam ook tot uiting tijdens enkele kleine stakingen (bvb. de Antwerpse dokwerkers in 1928, de Brusselse drukkers in 1931, de Vervierse textielarbeiders in 1934). Toen eisten de arbeiders een loonsverhoging (of een loonstop in 1932), die indruiste tegen de richting en/of het ritme van de fluctuaties van de prijsindex. Hoewel de stakingen slechts sporadisch het loon hebben beïnvloed, was hun greep op de lonen en de koopkracht decisief. De indexering heeft daarentegen constant een druk op de lonen uitgeoefend, maar de gevolgen op de koopkracht waren lang niet zo beslissend.

Op het einde van het jaar 1930 culmineerde het indexdebat in een stormachtige discussie. De directe aanleiding was de discrepantie tussen het verloop van groot- en kleinhandelsprijzen. De economische crisis liet zich sinds het midden van het jaar '30 gevoelen door een daling van de groothandelsprijzen, wat een significant teken was van naderend onheil (afname van de winstvoet) voor de ondernemers. De kleinhandelsprijzen daalden slechts enkele maanden later (januari 1931)¹⁸. Het patronaat startte daarom een zeer hevig offensief tegen het indexcijfer van detailprijzen, dat volledig irreëel heette te zijn omdat het niet of zeer laattijdig daalde. Oude en nieuwe argumenten moesten deze mening staven. De arbeidersbeweging riposteerde zwak. De hevige deining rond de index luwde echter plotseling toen het indexcijfer begin 1931 begon te dalen én in zijn val de geïndexeerde lonen meesleurde¹⁹. De loonkost werd aldus uiterst vlug aan de crisis aangepast. De aanval op het loonpeil gebeurde door middel van het indexcijfer. Zodoende kwam duidelijk tot uiting waar het indexdebat sinds 1920 eigenlijk om draaide: het ging al die tijd om het loonniveau. De maanden oktober 1930 – januari 1931 kunnen daarom beschouwd worden als een korte periode waarin de echte tegenstellingen duidelijk opdoken.

De hevige controverse in de winter van 1930/31 wierp tevens een schril licht op de rol die de pers in het loondebat speelde. Nooit voordien had de pers zich op dergelijke schaal in de disputen omtrent het niveau van de remuneratie en de loonkost ge-

mengd. De polemiek maakte de loonsverminderingen bespreekbaar en vervolgens aanvaardbaar. Het culpabiliseren van de arbeidersklasse werd daarbij handig door de rechtse pers uitgespeeld (té hoge lonen, onverantwoorde aankopen, luxueuze levenswijze, luiheid, hoog drankverbruik, ...)20. Tijdens dezelfde controverse bleek duidelijk dat het "Comité Central Industriel", de voorloper van het huidige V.B.O., nog niet de overkoepelende vertegenwoordiger van het patronaat was, hoewel het daartoe enkele pogingen heeft ondernomen. Het patronaal offensief vertrok vooral van de Kamers van Koophandel en van de financiële pers.

Aantasting van het vertrouwen in het indexcijfer betekende een reëel gevaar voor het voortbestaan van het sociaal overleg. De voorstanders van dit overleg hebben alles in het werk gesteld om de geloofwaardigheid van het indexcijfer te behouden. De Syndicale Commissie (de voorganger van het A.B.V.V.), de B.W.P., het A.C.V. hebben het indexcijfer door dik en dun verdedigd. Bepaalde patroonsorganisaties en academici (bvb. de Leuvense hoogleraar F. Baudhuin) waren eveneens voorstanders van de prijsindex. Niettemin blonk de overheid uit als de verdediger bij uitstek van het indexcijfer. Op elk cruciaal, "gevaarlijk" ogenblik greep de staat in door middel van een onverbloemd standpunt in het voordeel van de prijsindex. Dit gebeurde zeer vaak door een verklaring in het parlement van de ministers van Arbeid of van Economische zaken. De ministers deden daarbij een beroep op de prijsindex van de levensduurte, een gewogen indexcijfer dat in 1923 werd gepubliceerd21. Ze beschouwden het parallelle verloop tussen deze prijsindex en het enkelvoudig indexcijfer van kleinhandelsprijzen als een waarborg van de juistheid van beide indices. Ze zagen daarbij over het hoofd dat ook de gewogen prijsindex gebreken vertoonde. Deze prijsindex werd nooit bij collectieve arbeidsovereenkomsten betrokken. De functie ervan beperkte zich uitsluitend tot het geven van vermeende bewijzen van correctheid van de enkelvoudige prijsindex. Wetenschappelijke artikels en zelfs boeken moesten deze stelling hard maken22.

Het indexcijfer werd nochtans vooral verdedigd door de "indexcommissie". Deze commissie vergaderde voor de eerste maal op initiatief van de overheid in januari 1935 en werd enkele maanden later officieel opgericht door een Koninklijk Besluit (april 1935). Deze commissie was een typische creatie van de naoorlogse sociale verhoudingen. Toponderhandelaars van de werkgevers- en werknemersorganisaties en statistici ontmoetten elkaar

onder voorzitterschap van een overheidsambtenaar. Meer nog dan door de oprichting van de paritaire comités, werden de nieuwe arbeidsverhoudingen geïnstitutionaliseerd door het bestaan van dergelijk overlegorgaan op topniveau. De opdracht van de indexcommissie bestond erin de kritieken op het indexcijfer te onderwerpen. In de praktijk beperkte de werking van de commissie zich tot het maandelijks goedkeuren van het indexcijfer en tot het bespreken van eventuele hervormingen. Dubbelzinnigheid kenmerkte daarom de activiteit van de commissie en van haar leden. Het bestaan van de indexcommissie remde talrijke kritieken op het indexcijfer af. Heel wat vakbondsleden verkozen immers hun commentaren in te slikken en een oordeel over de prijsindex aan hun (bevoegd geachte) vertegenwoordigers in de indexcommissie over te laten. Gezien haar trage en bescheiden activiteit, verlamde de indexcommissie zodoende vele kritieken²³. De commissie toonde zich bovendien vaak een fervent voorstander van het indexcijfer. De credibiliteit van de prijsindex, die nu en dan terecht harde klappen kreeg, kon aldus meerdere malen hersteld of versterkt worden.

Naast de constante zorg omtrent de geloofwaardigheid van het indexcijfer m.b.t. het vlot functioneren van het sociaal overleg, beoogde de overheid ook onmiddellijke doeleinden met het indexcijfer. De indexcommissie en/of ministers namen een radicaal standpunt in ten voordele van de prijsindex toen dit gunstige gevolgen op de staatskas kon hebben. De minister van Economische zaken Van Isacker, verwachtte bvb. van de eerste bijeenkomst van de indexcommissie in januari 1935 zonder meer de onvoorwaardelijke goedkeuring van het (toen dalend) indexcijfer om de vermindering van de overheidswedden te verantwoorden. Een even fervente verdediging van de prijsindex klonk in de winter van 1921/22 uit de mond van J. Wauters, die aldus eveneens de weddeverminderingen in verhouding tot de daling van het indexcijfer aanvaardbaar maakte.

Daaruit blijkt dat het indexcijfer en de loonindexering reeds vóór de oorlog bruikbaar gemaakt werden voor het overheidsbeleid. Begin januari 1935 werd de loonindexering van de overheidswedden opnieuw toegepast als integraal deel van het deflatiebeleid. Hoewel het toen minder expliciet werd gezegd, gold dit ook voor de jaren 1921/22. Na de devaluatie van maart 1935, stelde premier Van Zeeland zeer duidelijk dat de indexatie gebruikt zou worden om de koopkracht van de werknemers te behouden met het oog op de stimulering van de binnenlandse afzetmarkt. De loonindexering werd vnl. na 1936 als een onderdeel aangewend van wat later het Keynesiaans model werd genoemd.

De vele pogingen van de overheid om de geloofwaardigheid van het indexcijfer te behouden konden niet beletten dat een hervorming zich vanaf 1937 opdrong. Kritieken klonken tijdens de economische crisis zeer sterk uit alle hoeken, maar werden de kop ingedrukt door de gezamenlijke actie van de opeenvolgende ministers van Arbeid en van Economische zaken, de indexcommissie, de B.W.P.-top, de vakbonden. Slechts na de algemene staking van 1936 en na een uitgebreid en uiterst kritisch onderzoek van Max Frank in 1937²⁴ was de hervorming van het indexcijfer onafwendbaar. Deze hervorming (die er pas in 1939 kwam wegens het verzet van de socialistische afgevaardigde in de indexcommissie) was de onvermijdelijke, ultieme poging om het vertrouwen in het indexcijfer te herstellen²⁵.

5. Loonindexering en de evolutie van de koopkracht.

Noch de gebreken van en noch de controverse rond de prijsindex hebben belet dat vele lonen werden geïndexeerd. Tijdens de prijsstijgingen van 1920 eisten de arbeiders de indexering van de remuneratie. Werkgevers gingen op deze eis in omdat ze een verzwaring van de loonkost verkozen boven het stilleggen van de produktie. Deze toename van de loonkost stond in de meeste gevallen niet in verhouding tot de grotere toename van de aankoop- en verkoopprijzen, zodat het aandeel van het loon in de totale produktiekost relatief gering bleef. Tijdens de prijsdalingen van 1921/22 wensten arbeiders de opgelegde loonsverminderingen te temperen door de toepassing van een strikte indexkoppeling. Patroons vroegen bovendien ook de lonen te indexeren, omdat ze een mogelijkheid zagen hun loonkost dadelijk aan de crisis aan te passen. De vakbonden steunden beide initiatieven omdat ze geloofden dat een gelijklopende daling van lonen en prijzen het behoud van de koopkracht verzekerde en omdat ze trouw wilden blijven aan een techniek die ze zelf hadden geïntroduceerd. In tegenstelling tot het afnemend aantal C.A.O.'s tijdens de crisisjaren 1921/22, kende de loonindexering in deze jaren succes.

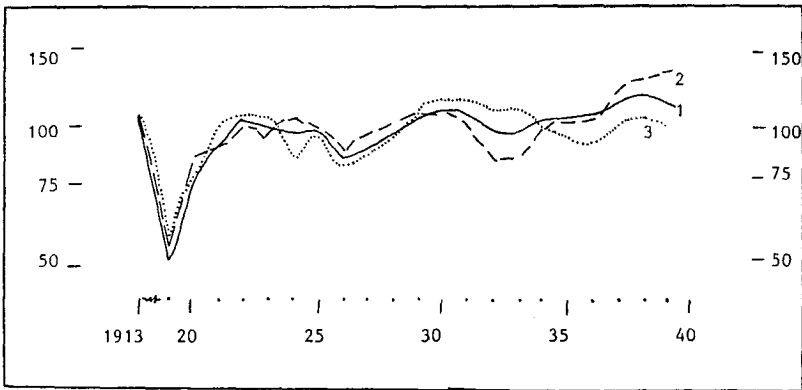
De consensus die tijdens de recessiejaren 1921/22 werd bereikt, was een stevig uitgangspunt voor de verdere uitbouw van de loonkoppeling aan het indexcijfer. Een grote meerderheid van werknemers liet de remuneratie aan de prijsindex koppelen. Aanvankelijk (1920/21) waren de lonen in de op uitvoer gerichte nijverheden geïndexeerd, later (na 1923) breidde de loonindexering zich uit tot de nijverheden die de Belgische markt aanspra-

ken. Automatische prijscompensatie was evenwel onbestaande in bepaalde nijverheidstakken. Sommige industrieën betrokken de prijsindex nu en dan bij de loononderhandelingen door ernaar te verwijzen, andere nijverheden hebben nooit rekening gehouden met het indexcijfer. Een deel van de lonen en de wedden van het overheidspersoneel werd in de loop van 1920 geïndexeerd, maar de indexering werd tussen 1927 en het begin van 1935 opgeschort. Pensioenen van het overheidspersoneel werden in dezelfde perioden eveneens aan de index gekoppeld, andere sociale uitkeringen (zoals de werkloosheidsvergoedingen) daarentegen niet. Naar schatting was het loon van 500.000 à 750.000 werknemers aan het indexcijfer vastgeklonken. België vaarde daarbij een vrij unieke koers en speelde een pioniersrol op het vlak van de prijscompensatie²⁶. Dit Belgisch succes kan verklaard worden door het feit dat de indexering niet exclusief tot het ideeëngoed van één van de sociale gesprekspartners behoorde en een louter pragmatische creatie was. Noch de controvertsen rond het indexcijfer, noch het feit dat de betrokken partijen wisten wat de gevolgen van de loonindexering waren, heeft de ruime verspreiding van de loonindexering belet.

Na het principiële akkoord over de toepassing van de loonindexering, dienden de modaliteiten op punt te worden gesteld. Elke nijverheid heeft daarbij geëxperimenteerd omdat deze techniek volstrekt nieuw was. Dit gebrek aan ervaring gaf niet zelden aanleiding tot volledig onverwachte, ongewilde en voor de tijdgenoot onduidelijk gebleven resultaten. Het behoud van ongewijzigde indexclausules doorheen perioden van hevige inflatie of tijdens perioden van stijgende en dalende prijsindex, leidde tot een divergerende evolutie van de lonen en de index. De modaliteiten konden net zo goed de lonen meer laten stijgen dan het indexcijfer, als andersom. De initiële bedoeling van de loonindexering, nl. het behoud van een bepaald niveau van de koopkracht, werd zelden bereikt! De modaliteiten voorzagen daarbij nagenoeg uitsluitend de indexering van het uurloon. Het behoud van de koopkracht van het uurloon werd aldus beoogd, niet het behoud van de koopkracht van het besteedbaar inkomen (d.w.z. het inkomen dat werkelijk kon aangesproken worden). De C.A.O.'s spraken zich bijna nooit uit over de arbeidsfrequentie, een conjunctuurgevoelige factor die in hoge mate de verdiensten van de arbeiders bepaalde. Omdat de vakbonden nagenoeg uitsluitend oog hadden voor het remuneratiepeil, ontstapten hen een belangrijke determinant van de koopkracht.

De loonpolitiek van de vakbeweging, de loonindexering en de

uitbouw van het sociaal overleg konden niet beletten dat de koopkracht zeer gevoelige schommelingen kende tijdens de jaren 1918–1939 (zie grafiek 2). De koopkracht herstelde zich haperend tijdens de jaren 1918–1922, toen de inflatie- en deflatieperioden elkaar afwisselden. Er trad een gevoelige daling op wegens de kruipende en de hollende inflatie tijdens de jaren 1923–1926. De economische bloei van 1927 tot 1930 deed het peil van de koopkracht klimmen, zodat het vooroorlogs niveau geëvenaard en zelfs een weinig overstegeen werd. De val van de koopkracht tijdens de crisisjaren 1930–1935 trof vrijwel iedereen, maar was in conjunctuurgevoelige nijverheden (textiel, metaal, chemie...) groter dan in andere sectoren (voeding, kleding, typografie, ...). Slechts de staking van 1936 deed de koopkracht opnieuw toenemen. Het niveau van de koopkracht lag tijdens de jaren 1938–1939 even boven het niveau van de vooroorlogse jaren. Er was hoegenaamd geen sprake van een constant gebleven koopkracht tijdens het interbellum.

Grafiek 2. Evolutie van de koopkracht; basis 1925=100.

1 alle nijverheden

2 op produktiegoederen gerichte nijverheden

3 op consumptiegoederen gerichte nijverheden

De toen bestaande loonindexering was bijgevolg geen gepast antwoord op de de- en inflatie om het behoud van de koopkracht te verzekeren. Dit was te wijten aan de tekortkomingen van het indexcijfer en aan de inadequate modaliteiten van de loonindexering. Het lijkt dan ook niet overdreven te stellen dat de syndicale strategie op dat vlak gefaald heeft. De monetaire perikelen uit de prille jaren 1920, waardoor nagenoeg alle energie

werd gericht op de loonpolitiek en op de creaties daaromtrent (overlegorganismen op verschillende niveaus) hebben daartoe bijgedragen. Het lijkt erop dat de vakbonden en de arbeidersbeweging in het algemeen zich lieten sussen door de schijnbaar spectaculaire verhogingen van het uurloon in bepaalde perioden²⁷. De loonindexering heeft inderdaad de uurlonen doen klimmen in 1923, 1926, 1927, 1929 en het begin van 1930. Dat het ging om loonsverhogingen die de prijsstijgingen achterna hielden waardoor ze in reële termen in waarde verminderden, werd helaas volledig uit het oog verloren. Dit leidt tot volgende belangrijke vaststelling: de loonindexering was niet in staat het niveau van de koopkracht te behouden, maar kon wél het behoud van de sociale vrede in de hand werken. De arbeiders leken de dupe van de loonindexering. Ze werden in de kapitalistische produktiewijze ingekapseld door middel van schijnbaar belangrijke loonsverhogingen. Toen het failliet van het indexeringssysteem overduidelijk bleek in 1936, ontstond stormachtig verzet tegen allen die de loonindexering steunden (d.w.z. werkgevers én leidende B.W.P.- en syndicale kringen).

De succesvolle uitbouw van de loonindexering heeft de invloed van andere loondeterminanten in hoge mate beperkt. Men beschikte over cijfers van de evolutie van de levensduurte, sinds lang één van de hoofddeterminanten van de loonschommelingen. Men beschikte echter niet over cijfers van de produktiviteit, van de omzet noch van de winsten, andere belangrijke determinanten van het loon. De niet geringe stijging van de produktiviteit en in mindere mate de ongemeen bloeiende cyclische fase tussen 1927 en 1930 werden buiten spel gezet. De koopkracht van het loon in nijverheden, waar de prijsindex uit de loononderhandelingen werd gestoten, evolueerde wellicht daarom iets gunstiger dan de koopkracht van geïndexeerde lonen. Ongeïndexeerde lonen verging het niet alleen daarom beter. De indexering heeft de remuneratie conjunctuurgevoeliger gemaakt. Geïndexeerde lonen reageerden betrekkelijk vlug op de stijgende of dalende conjunctuur. Niet-geïndexeerde lonen reageerden vrij onafhankelijk en "onbelemmerd" door de prijsindex. Dit bleek een voordeel tijdens de prijsdalingen. Niettemin reageerden de ongeïndexeerde lonen vlugger op de algemeen opwaartse trend dan op een algemeen neerwaartse trend, vanwaar hun uiteindelijk voordeel²⁸.

De ruime toepassing van de loonindexering heeft gaandeweg voor een toenemend parallellisme tussen de evolutie van de koopkracht van verschillende arbeiderscategorieën gezorgd. De stijging

van de remuneratie van mijnwerkers was bvb. gelijk aan deze van de typografen. Dergelijke solidariteit bestond niet vóór het tijdperk van de loonindexering. De solidariteit op het vlak van het verloop van de lonen en de koopkracht van werknemers met een geïndexeerd loon, kon zich wellicht ook uiten in een toegenomen besef van analoge belangen tussen verschillende arbeiderscategorieën, wat kon bijdragen tot een hechtere, meer homogene arbeidersbeweging.

Zo het consumptiepatroon tijdens het interbellum verbeterde (betere voeding, meer hygiëne, mogelijkheden tot ontspanning, ...) ²⁹, was dit niet te wijten aan de fluctuatie van lonen en prijzen, maar wel aan de globale toename van het gezinsinkomen wegens de verschuiving in de tewerkstellingsstructuur en de toename van de industriële vrouwenarbeid ³⁰. De verbetering van de levensstandaard was daarbij vooral van toepassing op arbeiders en bedienden die niet met werkloosheid kampten: werklozen kenden een gevoelige daling van de koopkracht tijdens en na de crisisjaren. Zo we rekening houden met de koopkracht van werkenden én van werklozen, dan blijkt dat de globale levensstandaard sterk daalde tijdens de jaren 1930 en onder het niveau bleef van de jaren 1928/1930. De arbeidersklasse heeft derhalve een zeer zware tol betaald voor de crisis.

Deze pessimistische eindbeoordeling op het vlak van de levensstandaard (het kwantitatieve aspect) mag evenwel niet verhelen dat bepaalde aspecten van de levenswijze (het kwalitatief facet) verbeterden. De verkorting van de arbeidsduur (van meer dan tien uur vóór de oorlog tot 8 uur na 1921), de introductie van het pensioen voor alle arbeiders in 1924, de betaalde vakantie in 1936 en de aanzet tot de uitbouw van een net van sociale voorzieningen betekenden telkens gevoelige verbeteringen t.o.v. de vooroorlogse jaren. De actie van de arbeidersbeweging heeft op dit vlak tot successen geleid.

6. Synthese en conclusies.

Het indexcijfer van de consumptieprijzen is in januari 1920 ontstaan op initiatief van de Belgische Werkliedenpartij. Deze vroeg om een meter van de inflatie ten einde het vooroorlogse niveau van de lonen in overeenstemming te brengen met de fenomenale prijsstijgingen van de jaren 1914–1918. De basisremuneratie werd sinds de lente van 1920 in tal van nijverheden gekoppeld aan de fluctuaties van dit indexcijfer. Alle betrokkenen gingen akkoord over het principe van de automatische prijs-

compensatie, dat onder uiteenlopende vormen werd uitgeprobeerd. De initiële bedoeling was het vrijwaren van de koopkracht van uitholling door de inflatie. Het "hogere" doel was de bewerkstelling van het behoud of alleszins de bevordering van de sociale vrede. Dit laatste streven was zeer kenmerkend voor de arbeidsverhoudingen tijdens het interbellum. De loonindexering kaderde perfect in het net van paritaire overlegorganen en collectieve arbeidsovereenkomsten. Het bestaan van de prijsindex en van de loonindexering leidde tot de creatie van paritair overleg op topniveau, nl. de "indexcommissie" die van bij de oprichting genoot van een groot prestige. De loonindexering speelde een cruciale rol in de tusseoorlogse arbeidsverhoudingen, waardoor het sociaal overleg geconsolideerd werd en waardoor de arbeidersklasse een belangrijke stap zette in de richting van de volledige integratie in de kapitalistische produktiewijze. De loonstrijd werd gaandeweg een loondebat.

Ten einde vlotte arbeidsverhoudingen in de hand te werken, werd het indexcijfer met veeltallige zorgen omringd. Een eerste zorg gold het vermijden van al te bruuske fluctuaties van de prijsindex. Men hoopte dergelijke fluctuaties af te wenden door een specifieke samenstelling van de goederenkorf en door de constante manipulatie van de index. Mede daarom echter boette het indexcijfer aan geloofwaardigheid in, waardoor de wankelende, nieuwe arbeidsverhoudingen in het gedrang konden komen. De tweede zorg gold daarom het met alle middelen bevorderen van de geloofwaardigheid van de prijsindex. Vooral de overheid hoopte dit te bereiken d.m.v. verklaringen van ministers, het publiceren van andere prijsindices en vnl. de oprichting van de "indexcommissie". Al deze pogingen konden nochtans niet betletten dat de loonindexering het onderwerp was van een controverse, die altijd sluimerde en soms in alle hevigheid losbarstte. De scheidingslijn tussen voor- en tegenstanders liep niet gelijk met de tegenstelling patroon-arbeider zoals dit vandaag het geval is, maar wel tussen enerzijds pragmatisch ingestelde patronen en arbeiders en anderzijds "doctrinair" georiënteerde patronen en arbeiders. Naast de kommer omtrent het vlot functioneren van de sociale verhoudingen, had de overheid niettemin zeer concrete oogmerken met de indexering. Deze werd aangewend in het sociaal en economisch beleid. De ene keer gebeurde dit als instrument in de deflatiepolitiek om de lonen vlug te laten dalen; de andere keer als maatregel in de relancepolitiek (na 1936) om de binnenlandse afzet te bevorderen.

Het sociaal overleg en meer bepaald de techniek van de loonindexering konden niet garanderen dat de koopkracht werd be-

houden. Omvangrijke schommelingen kenmerkten het gehele interbellum. De rol van andere determinanten bleek vaak van doorslaggevender invloed, zoals de sterke in- en deflaties, de situatie op de arbeidsmarkt, de economische crisis en de stakingen. De ruime toepassing van de loonindexering heeft niettemin de gevoeligheid van de remuneratie voor de conjunctuurschommelingen bevorderd. Deze gevoeligheid bestond vrijwel niet in de nijverheden die verbruiksgoederen produceerden (kleding, voeding, ...), terwijl ze versterkt werd in de op produktiegoederen gerichte nijverheden (metaal, textiel,...) De loonindexering bleek dus niet in staat het niveau van de koopkracht te behouden, maar het "hogere" doel (nl. het bevorderen van sociale rust) heeft er ongetwijfeld bij gewonnen.

* * *

Het lijkt me gepast de analogieën en de verschillen tussen het verleden en het heden te benadrukken. Er bestaan duidelijke overeenkomsten, terwijl het nuttig is de verschillen dik in de verf te zetten.

Alles overheersend is/was de wil om de winstvoet te maximaliseren. Eén van de middelen daartoe is de daling van de loonkost. Dit kan gebeuren door goedkope arbeidskrachten bij de produktie te betrekken. Tijdens het interbellum werd aldus een toenemend beroep gedaan op landarbeiders, vrouwen en gastarbeiders. Dit proces "internationaliseerde" naderhand en bedrijven werden in de niet-geïndustrialiseerde wereld ingeplant. Een tweede mogelijkheid om de loonkost te drukken, is het zoeken naar arbeidsbesparende produktiemethoden. De recente robotisering kan in dat verband vergeleken worden met de pogingen uit de jaren twintig en dertig om de produktiewijze te rationaliseren en te automatiseren. Een meer drastische vorm van inkrimping van de loonkost is het "afvloeiën" van arbeiders. De hoge werkloosheidsquota tijdens de jaren dertig en tachtig behoeven geen verdere commentaar. De "inleveringen" op de remuneratie worden ten slotte als laatste mogelijkheid tot kostenbesparing gezien. In dit verband is sprake van een directe overheveling van kapitaal van de gezinnen (consumptie) naar de bedrijven (produktie). De (tijdelijk geachte) daling van de koopkracht moet een "adempauze" en de nodige "slagvaardigheid" aan de bedrijven geven. De loonsverminderingen worden op vele manieren aanvaardbaar gemaakt. De conservatieve pers speelt daarbij een primordiale rol. Argumenten allerhande worden naar

voor geschoven, terwijl de linkse pers hetzelfde denkpatroon en dezelfde taal begint te hanteren. Een hevige perscampagne ging, precies zoals bij de huidige inleveringen, de loonsverminderingen van de winter 1930/1931 vooraf. De loonsverminderingen zelf gebeuren op verscheidene manieren. Dit onderzoek heeft bvb. aangetoond dat de loonindexering vanaf 1930 en vanaf 1982 werd gebruikt om loonsverminderingen toe te passen. Deze verminderingen werden voorafgegaan door een lang en intens protest vanwege de werknemers. De analogie tussen het interbellum en de huidige tijd is eveneens van toepassing op het vlak van het overheidsbeleid. Een economische crisis zet de overheid aan tot directe inmenging in het economisch en sociaal leven. Vooral de verhoogde inmenging in dit laatste is succesvol. Dit uitte zich in de jaren dertig door de reglementering van de sociale verhoudingen (indexcommissie, Nationale Arbeidsconferentie) en van de arbeidsmarkt (maatregelen m.b.t. de werkloosheidsvergoeding). Dit vertaalt zich vandaag o.m. door verplichte loonsverminderingen in de door de overheid gesubsidieerde bedrijven. De rol van de overheid en de omvang van de loonsvermindering wordt daarbij bepaald door de krachtsverhoudingen tussen werkgevers en werknemers. De arbeidersbeweging bleek toen, evenmin als nu, in staat de gang van zaken te veranderen. Haar numerieke sterkte werd en wordt niet vertaald in een greep op het produktieproces. Veeleer wordt gepoogd (geringe) voordelen te bekomen door de volledige integratie in de kapitalistische structuren.

Naast deze analogieën tussen de jaren dertig en tachtig, moet gewezen worden op enkele fundamentele verschillen. Eerst en vooral moet benadrukt worden dat het huidige prijsindexcijfer op een meer gesofisticeerde wijze wordt berekend. Hervormingen in 1939, 1955, 1968, 1976 en 1984 hebben de representativiteit willen waarborgen. De laatste hervorming dateert van januari 1984 en had o.m. tot doel nieuwe wegingscoëfficiënten te introduceren. Het is een relatief klein euvel dat deze wegers geput werden uit de budgetenquête van 1978/79. De verouderde wegers werden immers gecorrigeerd d.m.v. de structuur van de gezinsbestedingen, geleverd door de nationale rekeningen. Een belangrijke tekortkoming was niettemin dat deze hervorming zeer lang op zich had laten wachten. In tegenstelling tot het interbellum, zijn de betrokkenen het er over eens dat het huidige prijsindexcijfer een betrouwbare meter is. Een controversie rond de waarde van het indexcijfer bestaat momenteel dus niet. Een controversie rond het loonindexeren is er daarentegen wel. De scheiding tussen voor- en tegenstanders loopt vandaag gelijk met

de tegenstelling patroon- arbeider, terwijl ze vroeger deze laatste tegenstelling vaak overschreed. Radicaal-links herkent zich niet langer in de argumenten die o.m. door de K.P.B. in de jaren twintig en dertig omtrent de onverzoenbaarheid van loonindexering en klassenstrijd werden naar voor geschoven. In een tijd van sluipende inflatie wordt de loonindexering als een billijk iets ervaren.

De eindconclusie — die tegenstellingen en overeenkomsten tussen beide perioden overstijgt — wil benadrukken dat de huidige arbeidsverhoudingen op formeel en inhoudelijk vlak tijdens het interbellum zijn ontstaan. Arbeiders, patroons en overheid profileerden zich duidelijk, waardoor hun onderlinge relaties vanaf toen een bepaalde richting uitgingen. Dit artikel hoopt de inzichten in dit wordingsproces te hebben verscherpt om zodoende de tegenwoordige arbeidsverhoudingen beter te kunnen begrijpen.

Noten

1. Het artikel steunt op onderzoek dat werd verricht door het V.U.B.-Centrum voor Hedendaagse sociale geschiedenis tussen 1979 en 1984 naar de evolutie van de Belgische levensstandaard in de 19e en de 20e eeuw. Meer in het bijzonder diende de doctoraatsverhandeling van ondergetekende als de basis van dit artikel, P. Scholliers, *De Koopkracht tijdens het interbellum (lonen, prijzen, prijsindex en loonindexering)*, Brussel, 1984, 3 dln.

2. prijsstijgingen tijdens de oorlog :

1914=100	1917=343
1915=128	1918=534
1916=189	1919=497

(Deze cijfers gelden voor de Brusselse agglomeratie en houden geen rekening met zwarte marktprijzen, waar fenomenale bedragen werden neergeteld). Over de inflatie tijdens de jaren 1914—1920: V. Janssens, *De inflatie na de eerste wereldoorlog en de stabilisatie van de Belgische frank*. In: *Economische geschiedenis van België. Behandeling van bronnen en problematiek*. Brussel, 1972, pp. 73—89.

3. Het conjunctuurverloop komt uitgebreid aan bod bij L. H. Dupriez, *Des mouvements économiques généraux*. Leuven, 1951, 2 dln.; E. Mandel, *Long waves of capitalist development*. Cambridge, 1980.

4. Gegevens over de gebruikte machine-energie en het aantal werknemers zijn geput uit de industrietellingen van 1896, 1910, 1926, 1930 en 1937. Voor de kritiek daarop, zie : G. De Brabander, *Regionale structuur en werkgelegenheid*, Brussel, 1983.

5. Tussen 1910 en 1930 verloor de agrarische sector zowat 145.000 arbeidsplaatsen, terwijl er circa 70.000 vrouwen en 40.000 gastarbeiders méér in de nijverheid werden tewerkgesteld. Het aanbod van werkkrachten op de industriële arbeidsmarkt was dus met niet minder dan 250.000 eenheden toegenomen tussen 1910 en 1930 (bron: *Statistisch jaarboek van België, 1910—1940*).

6. Over dit pragmatisme: E. Witte & J. Craeybecks, *Politieke geschiedenis van België sinds 1830*. Antwerpen, 1981; H. Balthazar, Het maatschappelijk-politiek leven in België, 1918–1940. In: *Algemene geschiedenis der Nederlanden*, 1979, dl. 14, pp. 148–199.

7. *Onderzoek naar de ideologie van het patronaat tijdens het interbellum* is momenteel aan de gang.

8. Cfr. de recente (vooral marxistische) literatuur over de functies van de staat: R. Miliband, *State power and class interests*. In: *New left review*, 1983, n. 138, pp. 57–68.

9. De ontwikkeling van nieuwe, "moderne" arbeidsverhoudingen komt o.m. aan bod bij E. Mallet, *La nouvelle classe ouvrière*. Parijs, 1963.

10. Dit geschiedde aanvankelijk in het *Bulletin du Ravitaillement*, na 1921 in de officiële publicatie van het ministerie van arbeid *Arbeidsblad – Revue du Travail*.

11. Ten gevolge van de internationale recessie daalden groot- en kleinhandelsprijzen tijdelijk en waren werkgevers geneigd de loonindexering te introduceren teneinde de loonkost aan de dalende prijzen op een vlotte manier aan te passen (zie ook verder).

12. "Loononderhandelen" groeide uit tot een specialisme, waarbij mathematische kennis vereist was. De namen van steeds dezelfde mensen doken dan ook op in de verslagen van paritaire comités.

13. Het indexcijfer was samengesteld uit slechts 56 produkten. Voeding (34 produkten) en kleding (12 produkten) waren sterk vertegenwoordigd, terwijl onderhoudsprodukten (4), verlichtings- en verwarmingsprodukten (5) en een amorfe groep bestedingen (1) ondervertegenwoordigd waren. Wegingscoëfficiënten ontbraken, wat betekende dat elke prijs eenzelfde belang had (over de berekeningswijze van dit indexcijfer: A. Julin, *La réforme de l'index des prix de détail*. In: *Revue du travail*, 1939, pp. 701–730).

14. De "stabilisatie-index" werd op dezelfde wijze berekend als het enkelvoudig indexcijfer, behalve dan dat de basisperiode niet april 1914 maar het jaar 1928 was. Daardoor wezen de indexcijfers geen getallen aan van bvb. 700 à 800, maar wel van 120 à 150 punten. De overheid creëerde dit nieuwe indexcijfer na de devaluatie van 1926 met de hoop dat de prijzen zich zouden stabiliseren in navolging van de herschikking van de muntpariteiten. Dit nieuwe indexcijfer werd nooit aangewend bij het sociaal overleg, noch bij de collectieve arbeidsovereenkomsten.

15. Het indexcijfer werd op verschillende wijzen "aangepakt". De basisprijzen werden veranderd, de "lopende" prijs werd gewijzigd, prijzen werden weggelaten of produkten werden tijdelijk achterwege gelaten, er bestonden akkoorden tussen de staat en producenten, invoerders of verdelers, invoerrechten werden opgeschort. Dergelijke ingrepen gebeurden voortdurend teneinde het indexcijfer een rustige evolutie te laten ondergaan. Nochtans werden ze alle gelijktijdig toegepast op ogenblikken waarop de staatskas een meeruitgave wenste te voorkomen. Dit was bvb. het geval in december 1935, toen het indexcijfer werd vervalst en er een zeer hevig dispuut losbrak rond de waarde van het indexcijfer.

16. De goederenkorf is nooit representatief geweest. Voedingswaren en vooral kleding waren overschat, andere produkten en diensten daarentegen onderschat. Bepaalde belangrijke uitgaven ontbraken zelfs volkomen (huishuur, vervoer, ontspanning, ...). Naarmate het verbruikspatroon complexer werd ("nieuwe" verbruiksgoederen werden geïntroduceerd) werd de representativiteit van de goederenkorf er hoegenaamd niet beter op.

17. Het bevat een veel groter aantal goederen en diensten (116 versus 56),

wegingscoëfficiënten steunen op gezinsbudgetten en zijn aan de veranderende bestedingspatronen aangepast, de goederenkorf is representatief en de basisperiode is opschuifbaar (over dit alternatief indexcijfer: P. Scholliers, op. cit., dl. 2, pp. 108–121).

18. Over de discrepantie tussen de evolutie van groot- en kleinhandelsprijzen: G. De Leener, *Prix de gros et prix de détail en Belgique*. Brussel, 1933.

19. De controverse uit de maanden oktober 1930 – januari 1931 komt uitgebreid aan bod in: P. Scholliers, op. cit., dl. 3, pp. 26–52.

20. Het culpabiliseren maakt overigens ook vandaag opgeld. Een goed voorbeeld (tussen velen) biedt V. Van Rompuy, *De economische crisis in het Westen*. Leuven, 1979.

21. Dit gewogen indexcijfer had het gezinsbudgetonderzoek van 1921 als basis en beschikte bijgevolg over wegers. Deze werden echter nooit aangepast waardoor ook dit indexcijfer volledig onrepresentatief werd. Het interbellum kende bijgevolg drie prijsindices: het enkelvoudig (basis 1914), de "stabilisatie-index" (basis 1928) en het gewogen (basis 1921). Slechts het eerste werd gebruikt bij de loonindexering.

21. De kroon op het werk werd geleverd door een ambtenaar van het ministerie van arbeid, A. Wibail, *Evolution comparée des index-numbers des prix de détail et coût de la vie*. In: *Revue du travail*, 1939, pp. 1209–1228.

23. Over de indexcommissie: P. Scholliers, op. cit., dl. 2, pp. 86–96.

24. M. Frank behaalde het doctoraat in de economische wetenschappen met deze studie. Hij verzamelde alle toen gekende kritieken en formuleerde er nog een aantal nieuwe. Zijn onderzoek diende als uitgangspunt voor interpellaties in het parlement en deed het standpunt van enkele leden van de indexcommissie radicaliseren. Zie: M. Frank, *Nécessité d'une réforme rationnelle de l'index-number*. In: *Bulletin des sciences politiques*, 1937, pp. 221–264.

25. Over de hervorming: P. Scholliers, op. cit., dl. 2, pp. 96–98. Ondanks de hevige disputen, werd het indexcijfer niet grondig gewijzigd. De goederenkorf werd enigszins herschikt, maar de representativiteit bleef ver zoek. De basisperiode was niet langer april 1914, maar de ruime basis 1936–1937–1938. De belangrijkste hervorming was ongetwijfeld de introductie van regionale wegingscoëfficiënten: elke lokaliteit gooide een gewicht in de schaal dat overeenstemde met het bevolkingscijfer van de regio. Al met al was de hervorming van 1939 niet zo'n succes. Het effect ervan was overigens weinig merkbaar wegens de opschorting van de berekeningen tijdens de oorlogsjaren. Toen de loonindexering na de oorlog opnieuw werd toegepast, barstte de controverse omtrent de waarde van de prijsindex dan ook in alle hevigheid los. Een nieuwe hervorming van het indexcijfer drong zich in 1953 op.

26. Zie over de internationale context: S. Page & S. Trollope, *An international survey of indexing and its effects*. In: *National inst. economic review*, 1974, pp. 46–60.

27. P. Souyri, *La crise de 1974 et la riposte du capital*. In: *Annales ESC*, 1983, pp. 790–820, kwam tot hetzelfde besluit wat betreft de Franse arbeidersbeweging tijdens de inflatie die volgde op de oliecrisis.

28. Voor de gedifferentieerde evolutie van verschillende lonen, zie P. Scholliers, op. cit., dl. 3, p. 164–173.

29. De verbetering van het consumptiepatroon, zie: M. Boone, H. Gaus, P. Scholliers & C. Vandenbroeke, *Culturele geschiedenis van Vlaanderen*. Deel 10. *Het dagelijks leven*. Antwerpen, 1982.

30. Tot een vrijwel analoge conclusie wat Groot-Brittannië betreft, kwam S. Constantine, *Social conditions in Britain, 1918–1939*. Londen, 1983.
